

زمانی: زبان کولی‌ها^۱

● احمد متین دوست

مقدمه

تا سده‌ی هیجدهم، کولی‌ها هم از لحاظ نژاد و هم از لحاظ زبانشان مرزور بودند. این حقیقت که عموماً گمان می‌رفت از مصر آمده‌اند (واژه‌ی *gypsy* تحریفی از کلمه‌ی *Egyptian* است) کافی بود تا زبان آن‌ها اسرارآمیز جلوه‌گر شود. اکنون روشن است که کولی‌ها (*roma* نام ملی و قومی است)^۲ از هند به صورت امواج بی در پی در پایان هزاره‌ی اول میلادی مهاجرت کرده‌اند. یکی از این امواج از طریق ایران به‌طرف آسیای صغیر، جنوب روسیه تا کشورهای بالکان پیش رفته و در سده‌ی پانزدهم به اروپای غربی و در سده‌ی شانزدهم به بریتانیا رسیده است. ظاهراً موج بعدی خط سیری جنوبی‌تر را یعنی از طریق ایران، سوریه، و مدیترانه به سوی شمال آفریقا و شبه جزیره‌ی ایبری در پیش گرفته است. تا قرن بیستم، گروه‌هایی از کولی‌ها با گرایش به نوعی زندگی کم و بیش چادرنشینی در همسایگی کشورهای اروپایی و در بسیاری از بخشهای دیگر جهان حضور داشتند. زبان رمانی، که اصلاً گونه‌ای ویژه از زبان هند و آریایی نو می‌باشد، اساساً با دو یا سه دوجین لهجه تشخیص داده شده است؛ فرابندی که در تماس با زبانهای ملل میزبان نقشی قاطع بازی می‌کند. سه عامل عمده در شکل‌گیری زبان رمانی تاثیر داشته است؛ چنان‌که اوج پیشرفت آن در قرن نوزدهم نمایان شده:

- ۱- ساده‌سازی پیشرو دستگاه واجی زبانهای هندی میانه؛
 - ۲- سایدگی صورتهای ترکیبی و جایگزینی آن‌ها با روشهای تحلیلی؛
 - ۳- همگونی عناصر واژگانی و مشخصه‌های واجی و صرفی متعلق به زبانهای کشورهای میزبان. همچنین دو نکته‌ی نخستین، مشخصه‌ی زبانهای هند و آریایی نو در شبه قاره هستند. از یک نقطه‌نظر، نکته سوم نیز همین‌طور است، اما نه به همان اندازه که مورد زبان رمانی است. ونیس و چرنکف (در سال ۱۹۷۶) (زبان کولی‌های) اروپا را به هشت گروه عمده تقسیم می‌کنند:
- ۱- *lotitka roma ruska roma*: در شمال روسیه، لتونی، استونی و لهستان مرکزی؛
 - ۲- *sinti*: در آلمان، فرانسه، لهستان، اسلواکی، اتریش و شمال ایتالیا؛
 - ۳- *ungrike roma servika roma*: در اسلواکی و مجارستان؛
 - ۴- *drindari, ursari, erfides*: در بلغارستان، مقدونیه، صربستان، رومانی و کریمه؛

۱. اصل این مقاله به انگلیسی با عنوان «زمانی (زبان کولی‌ها)» در کتاب *Compendium of the World's Languages* by George L. Campbell, London, 1995, pp.419-424 چاپ شده است.

۲. در متن *ethnonym* به غلط *ethnonym* ثبت شده است. مترجم.

۵. kekavyari zletari lingurari (که با هم به صورت čače rom دسته‌بندی شده‌اند): در

نواحی ولاج رومانی و مولداوی؛

kelderari از منطقه‌ی مرزی مجارستان و رومانی سرچشمه گرفته، اما اکنون در پهنه‌ی جهان، از کشورهای مشترک المنافع (جمهوریهای شوروی سابق) تا آرژانتین پراکنده است؛

lovari ناحیه‌ای گسترده از روسیه به سرتاسر اروپا تا انگلستان، با گسترش به آمریکا؛

gurbeti: در بوسنی و هرزگوین؛

۶. plaščunuya, servi در اوکراین؛

۷. fintike roma: در فنلاند؛

۸. volšenege kale: در ویلز.

تا اوایل قرن بیستم، کولی‌ها معمولاً دو زبانه بودند؛ یکی رمانی و دیگری زبان کشور میزبان. اکنون زبان کشور میزبان موفق شده است رمانی (زبان کولی‌ها) را در همه جا تا سطح یک گویش بومی تنزل

خط

هم حروف ژمی و هم الفبای سیریلی در بعضی نشریات بکار رفته - نشریاتی که بیشتر با ماهیت مذهبی در زبان رمانی نمایان شده‌اند - فرهنگ عامه، قصه‌ها و اشعار کولی را (انجمن فرهنگی کولی‌ها) در اروپای شرقی و در بریتانیا گردآوری و منتشر ساخته‌اند.

دستگاه واجی

همخوانها شامل:

بستواجاها:

p, b, p', t, d', t', k, g, k'

ts, dz, tʃ, dʒ

بستی - سایشی‌ها:

f, v, s, z, ʃ, ʒ, x, ɣ, h

سایشی‌ها:

m, n, ŋ, ŋ

خیشومی‌ها:

l, l', r, r'

کناری‌ها و زنتشی‌ها:

ʒ, w

نیم واکه‌ها:

یک جفت برگشته / τ / τ' فقط در گویش drindari تشخیص داده می‌شود؛ کناری / به گویش lingurari محدود می‌شود. / p' , d' , k' / بستواجاها دمیده هستند. بیشتر همخوانها، به‌انضمام دمیده‌ها، با ارزشهای کامی شده / p' , b' , p'' / و جز آن مطابقت دارند.

بستی - سایشی‌های واکبر، زیاد در گروه ۵ متداول نیستند، اما در همه گروههای ۴-۱ و ۸-۶ رایج هستند.

واکه‌ها

پیشین: i, e/ɛ

میانه: I, ə, o, a

پسین: o, u

واکه‌های مرکب: ai, ei, oi, ui

واکه‌های خیشومی شده / \bar{a} , \bar{u} / در زبان کولی‌های رومانی دیده می‌شوند. همه‌ی واکه‌ها در بجایگاه بی تکیه به /ə/ منجر می‌شوند.

۱. ظاهراً čače صحیح است. م

تکیه در رمانی تحت تاثیر طرح‌های تکیه در زبان میزبان، از یک لهجه به لهجه‌ی دیگر تغییر می‌کند. بنابراین، در رمانی مجاری به واج آغازی انتقال می‌یابد، و در رمانی - لتونیایی به واکه‌ای کشیده منتقل می‌شود.

در واژه‌های رمانی سیره (هند و آریایی نو)، تکیه‌ی اصلی روی هجای پایانی است. در حالات غیرفاعلی، این تکیه به هجای ماقبل آخر انتقال می‌یابد: مثلاً، در رمانی - روسی: romó 'کولی‌ها'، roméstr (مفعول عنه).

طرز کار آواهای هندی میانه:

۱- بستواجهای واکبر دمیده، واکِ رفته می‌شوند:

Skt bhūmi > /p'uv/ 'زمین'; bhrāta > /p'ral/ 'برادر'

۲- میان واکه‌ای /r/ > /-t/:

Skt bhrāta > /p'ral/ 'برادر'; gata > /gelo/ 'رفته'; gītā > /gili/ 'آواز'.

۳- رشته (کناری‌های) برگشته ناپدید می‌شود:

Skt vāta > /bar/ 'پیوست'; Varsa /bær/ 'سال'.

۴- /s,s/ > /ʃ/: Skt kāsṭha > /kaʃt/ 'چوب'.

۵- /r/ ابقا می‌گردد:

Skt trinī > /trin/ 'سه'.

دگرگونی واکه‌ای

بعضی مثالها:

سانسکریت

agni

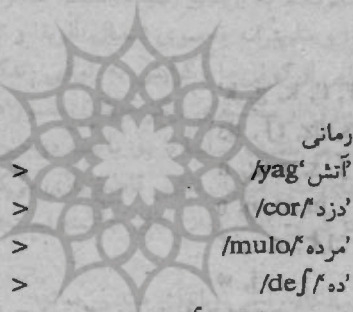
caura

mṛta

daśa

śrṇoti

hrdayam

رمانی

آتش /yag/

'دزد /cor/

'مرده /mulo/

'ده /deʃ/

'می شنود /ʃunel/

'دل /yilo/

صرف و نحو

حرف تعریف

حروف تعریف معین 0 (برای مذکر) و e (برای مؤنث)، مفرد و جمع، از یونانی قرض گرفته شده‌اند: صورت غیرفاعلی e (با گونه‌های آن) است. مثلاً o rom 'کولی'، 'è romeske 'کولی'.

اسم

دوگانگی بنیادین در اسم جاندار / بی‌جان است، اسمهای جاندار مذکر یا مؤنث هستند. در اسم دو شمار مفرد و جمع وجود دارد. رسماً، تقابل اسم جاندار / بی‌جان و تقابل اسم مذکر / مؤنث فقط در پایه‌ی غیرفاعلی تشخیص داده می‌شود. (یعنی اسمهای بی‌جان دارای صورت پایه = مفعولی = فاعلی هستند).

جمع: -e, -a: مثلاً rom 'کولی'، جمع chavo roma 'پسر'، جمع chave.

در اسم شش حالت وجود دارد؛ پنج تای آنها پایانه‌هایی دارند که به‌طور چسبیده به صورت غیرفاعلی پایه = مفعولی افزوده شده‌اند.

غیر فاعلی	جمع	غیر فاعلی	مفرد	
romen	roma	romes	rom	مذکر
romn'en	romn'a	romn'a	romn'i	مؤنث

مثلاً، در رمانی - روسی:

جمع	مفرد	
roma	rom	فاعلی
romen	romes	مفعولی
romenge	romeske	مفعول غیر صریح
romende	romeste	مفعول فیه
romendir	romestir	مفعول عنه
romenca	romessa	متمم / مفعول معه

حالت اضافی: با -ker- + واکه نشاندار پایانی، برای جنس ساخته می‌شود:

'پسر کولی'	romés. ker.o chavo
'دختر کولی'	romes. ker.l chai
'بچه‌های کولی'	romes. ker.e chave
'پسر کولی‌ها'	romen. ger.o chavo
'پسران کولی‌ها'	romen. ger.e chave

صفت

به‌طور اسنادی، صفت مقدم بر اسم می‌باشد و با آن در جنس و شمار مطابقت می‌کند. حالت در صفت به دو نوع محدود می‌شود: فاعلی یا غیر فاعلی (در گروه ۶ (به مقدمه نگاه کنید) صفت ممکن است در هر شش حالت (صرف بشود): مثلاً: *baro rom* 'کولی بزرگ'، مؤنث *bari romn'i*؛ جمع *bare roma*؛ غیر فاعلی *bare(s) romende*.

صفت تفضیلی

صفت تفضیلی با این قاعده (v) ساخته می‌شود، مثلاً *baridir* 'بزرگتر'.

ضمیر

جنس با سوم شخص مفرد تشخیص داده می‌شود: مفرد اول شخص *me* دوم شخص *du* سوم شخص مذکر *ov*، مؤنث *oi*؛ جمع اول شخص *ame* دوم شخص *tume* سوم شخص *on*. این ضمائر در شش حالت صرف می‌شوند: ضمیر پایه برای اول شخص مفرد *man* است؛ برای سوم شخص مفرد مذکر *tes*، مؤنث *ta* است؛ و برای جمع *ten* است.

ضمیر ملکی

اول شخص مفرد (*miró, mirí, miré* → *mo, mi, me*)

دوم شخص مفرد (*tiró, tiri, tiré* → *to, ti, te*)

سوم شخص مفرد مذکر *de skoro*، و جز آن، مؤنث *teskéri*، و جز آن.

اول شخص جمع *amaró*، و غیره؛ دوم شخص جمع *tumaró*، و غیره؛ سوم شخص جمع

†engoro

ضمیر اشاره

ضمیر اشاره *adava* 'این' و *odova* 'آن' است. ضمائر اشاره در گویش‌ها، زیاد تغییر می‌کنند.

صورت‌های زبان ولزی *kadava* و *kodova* هستند.

ضمیر پرسشی

ضمیر پرسشی ko(n) 'کی؟' و so 'چه؟' است.

ضمیر موصولی

ونسب (در سال ۱۹۶۴) برای رمانی - روسی savi را به عنوان ضمیر موصولی مفرد، و save را به عنوان ضمیر موصولی جمع ارائه کرد.

اعداد

اعداد از ۱ تا ۱۰ عبارتند از:

ek', dui, trin, štār, pamž, šov, afta, oxto, ena', deš; ۱۱ deš.u.yek; ۱۲ deš.u.dui; ۲۰ biš; ۳۰ tranda; ۴۰ štar.var.deš; ۵۰ pamž'. var.deš; ۱۰۰ šef.

فعل

فعل بر شخص و شمار دلالت دارد؛ جنس فقط در ساخت وجه وصفی مشخص می شود. در فعل دو وجه اخباری و امری وجود دارد؛ به طور تحلیلی در برخی گویش ها ممکن است وجه تمنایی شرطی بیان شود.

در ارتباط با فعل معمولاً چهار زمان تشخیص داده می شود: حال، آینده، گذشته ناقص، گذشته کامل. در بعضی لهجه ها، زمان حال، مفهوم آینده را دارد.

صورت انعکاسی^۱ را از همه افعال متعدی می شود ساخت.

جنبه، مشخصه ای از فعل زبان رمانی نیست؛ اما برخی پیشوندهای مرتبط با جنبه از زبانهای دیگر وام گرفته شده اند، مثلاً -za از روسی، -pše از لهستانی، و -fer از آلمانی. در زبان رمانی سه نوع صرف فعل وجود دارد.

نمونه صرفی: نخست صرف فعل، čin 'نوشتن'؛ صورتهای رمانی - روسی:

زمان حال: مفرد čin.ava, -esa, -eta؛ جمع -asa, -ena, -ena

گذشته کامل: مفرد -d'om, -d'om, -d'om؛ جمع -dle, -dle, -d'am

گذشته ناقص: مفرد čin -avas, -esas, -etas؛ جمع -asas, -enas, -enas

آینده: در رمانی - روسی از زمان حال -le 'گرفتن' +td+ زمان حال مرخم ساخته شده:

مفرد čava tã činav, česa tã čines, četa tã činel

جمع časa tã činas, čena tã činen, čena tã činen

امری: دوم شخص مفرد = ریشه؛ به دوم شخص جمع n- اضافه می گردد.

زمان حال کمکی -ov 'بودن' مفرد som, san, si؛ جمع sam, san, si

نقی

به طور کلی زمانهای اخباری با افزودن na پیش از فعل منفی می شوند؛ و امری با افزودن ma. در

رمانی - آلمانی، علامت منفی č یا gar بعد از فعل می آید (تحت تأثیر ?nicht): رمانی činava čilgar =

آلمانی jch schreibe nicht.

وجه وصفی

وجه وصفی از ضمیر سوم شخص جمع براساس فعل گذشته کامل ساخته می شود؛ و بر جنس و

شمار دلالت دارد: مثلاً e-، -i، bikindfo 'فروخته' (مذکر، مؤنث و جمع آن مشترک است)؛ -i، -kerdo،

e- 'کرده'؛ e-، -i، džindfo 'دانسته'، وجه وصفی می تواند معلوم یا مجهول باشد، و نسبت به زمان،

خنثی است.

۱. فعل انعکاسی را هتاگذر نیز می گویند، چون نتیجه آن به فاعل برمی گردد نه به دیگری. مثلاً من دستم را شستم. م.

حروف اضافه

صرف اسم فوق‌الذکر بیشتر اشاره دارد به اسمهایی که بر موجودات جاندار دلالت می‌کنند. اسمهای دیگر به ندرت به این روش صرف می‌شوند، و در این جا حروف اضافه برای تبیین روابط نحوی آورده می‌شوند. در برخی گویش‌ها، حروف اضافه باعث تمایزی بین وضعیت پویا (حرکت به سوی چیزی) و وضعیت ایستا (ماندن در جایی) می‌شوند. مثلاً، در گروه *servika/ungrike roma* *andro veš* 'به سوی پیشه'؛ *andro veleste* 'در پیشه'.

ترتیب کلمات

ترتیب فاعل - فعل - مفعول عادی است.

نمونه‌ای از متن رمانی که به لهجه *kelderari* می‌باشد.

31. Atūnci avile leski dey tay vi leske phral. Ašile avri tay tradine ekh vorba te avel vorba te avel avri lende. 32. Vi but žene bešenaz kote tay phende, "Ašun, tyiri dey tay tyire phral si avri. Mangen tu te žas lende." 33. Tay dya anglal o Isus, "Kon si mufi dey tay mure phral?" 34. Tay dikhlya pe kodolende kay bešenaz truyal leste tay phendya, "Katka bešen mufi dey tay mufe phral. Kongodi kerel e voya le Devleski, vo si muro phral tay mufi pheyt tay vi mufi dey".

Kelderari

(Mark 3:31-5)

آمبا
(اندام آسمانی عشق)
منتخب اشعار
کسری حاج سیدجوادی

نشر میرکسری

منتشر کرد

آمبا

(اندام آسمانی عشق)

منتخب اشعار

کسری حاج سیدجوادی